لێکۆڵینەوە

عەبدولخالق یەعقووبی

شیعر لە نێوان "ناواقیعی دیار" و "نادیاریی واقیع"دا

شیعر ئەو کاتەی وێدەچێ دەروستی هیچ شتێک نییە زۆر شتمان پێ دەڵێ. دەنگی شیعر ئەو کاتە دیار و ئاشکرایە کە لە شتێکی دیار و ئاشکرا نەدوێت. ئەو شیعرانەی هەر لە سەرەتاوە سنووری وڵاتی خۆیان دەستنیشان دەکەن لە کۆتاییدا تەنیا کۆمەڵێک شتی سنووردار و بەرتەسکمان دەخەنە بەردەست.

ماهییەت و سریشتی شیعر پتر لە تەمومژ و گومان و وەهم نیزیکە تا لە رووناکاییی رەهاو حەقیقەت و واقیعی رووت شیعر بە دوای دۆزینەوە و دەربڕینی جوانیدا دەگەڕێ و جوانی – ش هیچ کات بە شێوەیەکی موتڵەق پێناسە هەڵگر و تایبەتمەند نییە. زۆر جار ئەو

مشتومڕ و تاو توێ کردنە فراوانانەی شیعر چ نیشیە جگە لەوەی نیشاندەری ڕۆحی ناسنامە هەڵنەگری جیهانی شیعر بێ. حافیز و شێکسپیر و نالی شیعریان هۆنیوەتەوەو چێژمان پێ دەبەخشن و بەردەوام دەخوێنرێنەوە، بەڵام هیچ کات ناتوانین بڵێین ئەوان ڕیکوڕاست باسی چییان کردووە و لە چی دوواون. ئەگەر کەسێک بێت و بڵێت ئەم شاعیرانە پتر لەسەر بابەتی «عیشق» و «مرۆڤ» و «ژیان» و «جیهان» شیعریان نووسیوە، لە وەڵامدا دەڵێین باشە کام شاعیرە پتر لە مانە نەدوابێت، ئینجا خودی ئەم بابەتانە هەڵگری کام پێناسەی تایبەت و قسە هەڵنەگر و روون و ئاشکران، شیعر لە «عیشق» و «جوانی» دەدوێت بەڵام ناتوانێ و بۆی نییە دواجار دوامانای ئەم بابەتانەمان پێ بڵێ. بۆیە کە دەڵێم شێعر زادەی جیهانێکی تەمومژاوی و تژی لە گومان و وەهمە مەبەستم ئەوە نییە بڵێم شیعر هەقیقەتێکی پێ نییە بۆمان بدرکێنێ، دەخوازم بێژم شیعر هیچ هەقیقەتێکی ڕەها و شک هەڵنەگرمان ناداتە دەست و ئەوەی ڕاستی بێت شیعر هەر لە بنەڕەتەوە توانایی ئەم کارەشی نییە. لەوانەیە زانست و ئایدۆلۆژی هەر کام بە ڕێگای خۆیدا و بۆ مەبەستی خۆی لافی بە جێهێنانی ئەم ئەرکە لێ بدات، بەڵام شیعر ئەوەی مەبەستێتی نوقم بوونە لە جیهانی خەون و خەیاڵ و تەمومژو ڕێژییگەری و ڕوونکردنەوەی زاتی فرەرەهەند و فرەلایەنی ئەم گەردوونە بەرین و بەتەمەنە. شیعر سنووری ئەگەر و ئیمکانەکانی ژیان بەرفراوانتر دەکات و دەروازەی هەست و خۆشی نوێمان بە ڕوودا دەکاتەوە. شیعر ئەزموونی ئەو مرۆڤانەمان بۆ دەکاتەوە بە ڕووداو و بەسەرهات کە گەلێ جار لە ژیانی ئاساییی خۆماندا بە شایانی ئەزموونکردنی ناهێنینە ئەژمار و کەمتەرخەمانە ئاوڕی لێ نادەینەوە. شیعر دەرەتانی بە وشەو وێنەکردنی ئەو ئاکار و گوتارانەمان بۆ دەرەخسێنێ کە لە واقیعی خۆیاندا زۆر جار بێ بەها و بێ قیمەت وەلانراون و لە نێو دڵی ئاخافتنی نووسراودا (کلام مکتوب) تۆمار نەکراون. تەنانەت زۆر جار تەنیا لەسەر دەستی شیعر پێوەندی و شوبهاندنی نوێ ودڵنشین و جوان لە نێو ئۆبژە و بابەتەکانی دنیا یان سووژەو زەنییەتەکانی مرۆڤ دێتە ئاراوە.

بۆ وێنە ئەگەر «چاو» لە جیهانی «واقیع»دا کەرەسەی بینینەو «نەرگیس» گوڵێکی جوانە، لە جیهانی «شیعر»دا «چاو» دەبێتە نەرگیس و لە کەرەسەیەکەوە بۆ بینین دەبێتە بابەتێک بۆ تێڕوانین و تێرامان.

کە واتە شیعر تەنیا باس لە جیهان ناکات بەو شێوەیەی هەیە – ئەو شتەی ئەفلاتوون لە سۆنگەیەوە شاعیرانی پێ تۆمەتبار دەکرد بە لاسایی کەرەوانی واقیع و تەریک کەوتووان لە هەقیقەت – بەڵکو جیهان بەو شێوەی خۆی دەیخوازێ وەسف و وێنا دەکات، شیعر ڕاستە

له جیهانی «واقیع»دا ئامادەیە، بەڵام بە دوای جیهانی «واقیعی» خۆیدا دەگەڕێ و هەر ئەمەش وای لێ کردووە شیعر هونەرێکی یاغی و سەر بزێو و تابوو بێت. شیعر هونەری بڤەکردنە، هونەری لە یاسا لادان و بە لاڕێدا ڕۆیشتن. شاعیرانی ڕاستەقینە ناوبانگی خۆیان تەنیا لە سایەی وەگەڕخستنی وشە و وێنە و ئاخافتنەوە وە دەست نەهێناوە، بەڵکو ئەوان وێراویانە لە ویشکایی واقیع واز بێنین و پا بنێنە ناو دەریای خەیاڵی شیعرەوە کە زۆر جار دژی ڕێسا باوەکانی سەرزەمینی ویشکایی بووە. شاعیر دوا مەبەستی نووسینی شعیرنییە، بە واتای پڕ کردنەوەی بۆشاییەکانی قاقەز، بەڵکو دوا نیازی سیحرکردن و حیکمەت بەخشین و لەوێوە گۆڕینی یاسای جیهانە. ئەو شاعیرەی نەتوانێ ڕێبازی ژیانی بەردەنگانی بگۆڕێ و هەست و نەستیان بهەژێنێ و بیروباوەڕیان وەرسووڕێنێ تەنیا شاعیری سەرقاقەز و نێو کتێبانە، نەک شاعیری نێو دڵی مێژووی جوانی و داهێنان. شاعیر یان داهێنەرە یان ناداهێنەر، ڕێگای تری لەبەر نییە و ئەرکی دیکەی لەسەر نییە. داهێنان هەموو کات گۆڕانی بە دوادا دێت و گۆڕان واتە بە تاڵکردنەوەی جیهان لە یاسای کۆن و ڕەچاوکردنی ڕوانینی تازە بۆ تەفسیری دیاردەکانی جیهان. کێ هەیە ئەم شیعرەی «حافیز» بخوێنێتەوە و ڕاڤەو ڕوانینی بۆ «زەڕڕە» و «میهرەبانی» و «سەرکەوتن» تووشی گۆڕانی بنەڕەتی نەیات؟!

کمتر از دزه نئی پست مشو مهر بورز
تابه خلوتگەی خورشید رسی چرخ زنان

«حافظ»

یان کام خوێنەر بۆی هەیە دوای خوێندنەوەو تێڕامان لەم شیعرەی «مەحوی» پێوەندییەکی ورد و سەرسووڕهێن و جوان لە نێوان «لێو» و «مەرگ»دا بەدی نەکات؟!

کە بێ لێوی لەسەر لێوم بنێ، ڕۆحم لەسەر لێوە
کە لێوی لابەرێ، ئەڵبەتتە ڕۆحم دەردەچێ پێوە

(مەحوی، ل ٢٩٠)

تەنیا لە جیهانی بێ سنوور و ناسنامە هەڵنەگری شیعر ئەگەری پێکهاتنی پێوەندییەکی هێندە زیندە و زیبا لە نێوان «لێو» و «مەرگ»دا لە ئارادایە. لە جیهانی واقیعی بەرهەست و بەردەستدا «لێو» لە دوا وێستگەی کاربردی جوانی ناسانەی خۆیدا کەرەسەیەکە بۆ ماچی دڵبەر و چێژ وەرگرتن لە وەسڵی یار، بەڵام لەم شیعرەدا «لێو» دیاریکەری چارەنووسی ژیان و مەرگی ئاشقە، «لێو» تەنیا ئەو رووبەرەی جەستەی مرۆڤ نییە کە لە لێوێکی تر دەکەوێ و خواستی دڵ بە جێ دێنێ، «لێو» لێرە ئەو ئەندامە گرینگەی جەستەیە کە

دیاریکەری مانەوە و نەمانەوەی «ڕۆح»ە لەم شێعرەدا پێوەندیی نێوان دوو لێو بە دیوی ئەو دیودا پێوەندیی نێوان دوو «گیان»ە، دوو و ژیان»، دوو «مرۆڤ».

کەواتە شیعر لە سەر دەستی واقیعەکانی ئەم جیهانە لە پێناوی وردتر تێگەیشتن لێیان لەیەک سەرەوە، لە سەرەکەی ترەوە بە مەبەستی کۆپی نەکردنەوەی کت و ومتیان و بەرهەمهێنانی واقیعی نوێ لە ڕەگەزی وشەو وێنە هەوڵی خۆڵقاندنی واقیعی خۆی دەدات، بەڵام ئەم واقیعە واقیعێکی تا سەر ئێسک خزۆک و تەمومژاوی و نادیارە، واقیعێکە کە بەردەوام لە حاڵی گۆڕان و گەڕان دایە، هەستی پێدەکرێ بەڵام دەستی پێ ڕاناگا، تارماییەکە دەبینرێ و نابینرێ، ئەمە واقیعی شیعرییە و دیارە واقیعێکی هەتا بڵێی دژوارو جیاوازە لە چاو واقیعی ئاسایی. ئایا واقیعی «ئاو» و «بەرد» لە جیهانی ئەم شیعرەی مەحویدا هاوبوون و هاوشوناس و هاوڕەگەزی واقیعی «ئاو» و «بەرد»ی جیهانی ئاساییە؟!:

چلۆن ئەو دێتە چاوی من کە یەکسەر عونسوری ئاوە
مەحاڵە من کە بچمە دڵیەوە، دڵ کیشوەری بەردە

«مەحوی، ل ٢٧١»

شیعری سەرکەوتوو، ئەو شیعرەی کە خوێنەر بانگهێشتی دەنگ و ڕەنگی خۆی دەکات، خۆی لە واقیعی جیهانی ئاسایی و دنیای دەوروبەری ناشارێتەوە، ئەم چەشنە شیعرە لە «نادیاریی واقیعێک» دەدوێ کە لێمان ونە بەڵام نامەوجوود نییە، لە تەمومژدایە، بەڵام بێ بەری لە بوون نییە. لە بەرامبەر ئەم شێوە شیعرانەدا هەندێک شیعر هەن کە لە دۆخی «ناواقیعی دیار»دا بەسەر دەبەن، واقیعێک لە هەناویاندا دەژی کە سەرو مڕ شێوەی واقیعی جیهانی ئاسایی دەدات کە هەر لەم سۆنگەیە لە جیهانی شیعردا دەبێت بە ناواقیعر، یان لە واقیعێکی هێندە زەق و زۆپ و ئاشکرا و ئاشنا و دوور لە ڕۆحی تەمومژاوی و تارمایی ئاسای شیعر دەدوێن کە ئەم واقیعە ناواقیعە لە جیهانی شیعردا، سیفەتی «نادیاریی» خۆی دەدۆڕێنێ و دەبێتە «دیار». کەواتە لەم دۆخەدا شیعر نەک هەر بە واقیعی تایبەت بە جیهانی خۆی ناگات، بەڵکو لە زاتی نادیاریی واقیعەکانیش نیزیک نابێتەوەو هەر بۆیە خوێنەر لەبری ئەوەی بە جیهانێکی تایبەت و ناوازە و پڕ لە راز و ڕەمز و ئاماژە ئاشنا بکات جیهانێکی ئاسایی و سەرنجڕانەکێش و بێ بەری لە نهێنی وسیحر و ئەفسوون دەخاتە بەردەستی.

دەنگی شیعرە رووت و ڕاستەقینە شێوی ئەو «بێدەنگی»یە دەدات کە ژنە شاعیری ئاڵمانی، «مارگۆت بیکێل»، لە شێعرێکیدا بەم چەشنە وێنای دەکات.

بێدەنگی
لێوڕێژی وتە نەوتراوەکانە
وتنی ئەوەی کە نەوتراوە
دان پێدانان بە عیشقە نهێنییەکان و
ئەو شتە سەیرانەی بە زمان ناوترێن.
لە ناو ئەم بێدەنگییەدا
ڕاستەقینەمان نیهانە
ڕاستەقینەی تۆو
من.
(وەرگێرانی لە فارسییەوە: لەیلا ساڵحی)

بێدەنگی لێوڕێژی نەوتراوەکانە، شیعر پڕیەتی لە نادیارەکان، لە ناوبێدەنگیدا ڕاستەقینەکان نیهانە و لە ناخی شیعردا واقیعەکان شاراوەن.

شیعر لە «نادیاریی واقیعەکان» دەدوێت، لەو رووبەرەی جیهان کە زمانی ئاسایی نایدرکێنێ و چاوی عادەتی نایبینێ و عەقڵی باو پەیی پێ نابات. باسکردن لە «ناواقیعی دیار» کاری شاعیرانی نزم هزر و زمان کۆڵ و هەست رزیوو گەوهەری شیعر نەناسە، ئەو شاعیرانەی دەیانەوێ بۆ شیعر بمرن، نەک لە شیعردا بژین، ئەو شاعیرانەی گیرفانیان بە تاڵ دەکەن و شیعری لێ دەردێنن، نەک دەست بۆ شیعر بەرن و گیانیانی لێ پڕپڕ بکەن.

ئەم جیاوازییە جیاوازییەکی بە تەنیا مەعریفی یان جوانی ناسانە یان تەنانەت فۆرمی نییە، بەڵکو جیاوازییەکە لە جیهانڕوانی و دیدی گشتیی ئەم دوو جۆر شیعرە: لە لایەکەوە جیهانڕوانییەک کە لە جەوهەری نادیاری واقیعەکان دەکۆڵێتەوە و دزە دەکاتە ناخی شاراوەیی هەقیقەت و پێوەندی و هەبووەکانی بەرهەست و دەرهەست، لەلایەکەی ترەوە دیدێک کە لە بابەتە زەقو زۆپ و دەرکەوتە دیارەکان دەدوێ بێ ئەوەی دیوی ئەو دیوی ئەم بابەت و دەرکەوتانە ببینێ یان بنوێنێ، ، هەر بۆیە دواجار ئەوەی دەیخاتە بەردەستی بەردەنگانی خۆی کۆمەڵێک ناواقیعی دیارە کە هیچ هەستێکی ئەوتۆ لە هەناوی خوێنەردا ناوروژێنێ و هیچ هزرێکی قووڵی پێ نابەخشێ. بەوتەیەکی تر ڕەگوڕیشەی ئەم جیاوازییە دەگەڕێتەوە بۆ فەلسەفەی ڕوانینی شاعیر بۆ جیهان و مرۆڤ، بۆ سروشت و ژیان، فەلسەفەیەکی کە دواجار چارەنووسی جوانی ناسانەی مانا و فۆرمی شیعر دیاری دەکات، تەنانەت کار دەکاتە سەر چەشنی هەڵوێستی خوێنەر بۆ شیعر. بۆ وێنە، ئەو دەرفەت و دەرەتانەی کە بۆ دۆزینەوەی هەقیقەتی شتەکان یان دۆزینەوەی پێوەندیی نێوان هەقیقەتی

شتەکان و چێژ وەرگرتن لەم دۆزینەوانە لە شعرێکی شێکسپیردا بەدی دەکرێ هیچ کات لە شیعری شاعیرێکی ئاسایی وە دەست نادات:

In faith, I do not love thee with mine eyes,
For they in thee a thousand errors note;
But’ tis my heart that loves what they despise,
Who, in despite of view, is pleased to dote;
(William Shakespear, The sonnets, NO 141)

ئەوەی ڕاستی و هەقیقەت بێ، من لە ڕێگای چاوانمەوە تۆم خۆش ناوێ، چونکی ئەوان لە تۆدا هەزاران هەڵە دەدۆزنەوە، بەڵام ئەوە دڵی منە کە ئەو کەسەی خۆش گەرەکە چاوانم بە سووکوچرووک لێ دەڕوانن، ئەو دڵەی، سەرەڕای ڕوانینی ئەوان، بەوە شادە شێتانە خۆشەویستیی خۆی لە هەرادا.
(ویلیام شێکسپیر، غەزەلەکان، بەشێک لە غەزەلی ژمارە ١٤١)

لەم پاژەی غەزەلی ١٤١-ی شێکسپیردا باسی دوو جۆر ئەزموونی ئەڤینداری و خۆشەویستی دەکرێ: خۆشەویستی لە ڕێگای چاوەوە و خۆشەویستی بە دڵ. لە ئەزموونی یەکەمدا، چونکی بینین پردی پێوەندەیی نێوان دەنگی شیعری و خۆشەویستەکەیەتی، عیشق دەبێتە پاوانی ڕوخسار یان جەستەی خۆشەویست، بۆیە ئەگەر ڕوخسار یان جەستەی خۆشەویست هەڵەو ناحەزییەکی تێدا بێت عیشقی دەنگە شیعرییەکەش بۆ خۆشەویستەکەی لەوانەیە بکەوێتە مەترسیی لە کزی دان و نەمان. یان بە راڤەیەکی تر، دەتوانین بڵێین دەنگە شیعرییەکە بۆیە خۆشەویستی خۆی لە ڕێگای چاویەوە خۆش ناوێ چونکی چاو تووشی ئەم تاوانە دەبێ کە بە حوکمی بینین هەزاران هەڵە لە یاردا دەدۆزێتەوە و دیارە ئەم تاوانە کە خۆی لەسەر واقعێکی ڕوخسار یان جەستەی یار ئەنجام دەدرێ خواستی دەنگە شیعرییەکە نییەو بۆیە ناشخوازێ لە ڕێگای چاوەوە یاری خۆش بوێ.

لە ئەزموونی دووهەمدا، باس لە خۆشەویستی بە دڵ دەکرێ. دیارە دڵ لە سۆنگەی ئەوەی مەحەببەت و عیشقی بۆ کەسێک یان شتێک لە ڕێگای هیچ پردێکی پێوەندیی لە چەشنی بینین یان بیستین یان... نییە و سەرچاوەیەکی ڕاستەوخۆ و بێ نێونجیی خۆشەویستییە، ئەو کانیاوەیە کە دەنگە شیعرییەکە بۆ خۆش ویستنی یار لێی پاراو دەبێ. خاڵی گرینگ لێرەدا تەنیا ئاماژەدان نییە بە پاکی و پاراویی خۆشەویستی بە دڵ، بەڵکو دەسنیشانکردنی جیاوازیی نێوان خۆشەویستی لە ڕێگای چاو و بە دڵە. ئەم جیاوازییانە لە دەقە شیعرییەکە لە دوو توێ چەند واژە و دەستەواژەیەکدا حەشار دراون:

١–چاو کەرەسەی خۆشەویستییە نەک سەوچاوە،

I do not love thee with mine eyes

ئەوەی ڕاستی و حەقیقەت بێ، من لە ڕێگای چاوانمەوە تۆم خۆش ناوێ وشەی (لە ڕێگای) With پیشاندەری کەرەسەیی بوونی چاوە بۆ خۆشەویستی. بەڵام دڵ سەرچاوەی خۆشەویستییە نەک کەرەسە،

But' tis my heart that loves what they despise

لەم ڕستەیەدا (دڵ) heart خۆی بکەری کاری (خۆش ویستن) love –ە، لە کاتێکدا لە ڕستەی ئاماژە پێکراوی پێشوودا (من – ی شیعری) I بکەری کاری not love بوو.

٢– چاو بە دوای despise (سووکو چروک ڕوانین)دا دەگەڕێ، لە کاتێکدا دڵ خولیای Love (خۆش ویستن) –ە.

٣– چاو دەخوازێ هەڵە و دزێوییەکانی یار بدۆزێتەوە و تۆماریان بکات،

For they in thee a thousand errors note,

بەڵام دڵ «سەرەڕای ڕوانینی ئەوان»، نەک هەر ئەو هەڵە و پەڵانە نابینێ، بەڵکو شایی بەوەیە شێتانە عیشقی خۆی بنوێنێ.

٤– «چاو» خۆشەویستی بە پێی حسێب و کتێب و سەنگ و سووککردن لێکدەداتەوە، «a thousand errors» (هەزاران هەڵە) – ژمارە لێرەدا هێمای عەقڵ تەوەری و بەرژەوەند خوازییە –، بەڵام دڵ خۆشەویستیی یار تەنیا لە ڕێگای نواندنەوەی خۆشەویستیی خۆی وەڵام دەداتەوە، بێ ئەوەی بۆ ئەم پەرچە کردارەی بیانوویەکی هەبێت جگە لە شادی و خۆشیی خۆی:

«who, in despite of view, is pleased to dote»

«ئەو دڵەی، سەرەڕای ڕوانینی ئەوان، بەوە شادە شێتانە خۆشەویستیی خۆی لە هەرادا.»

«نادیاری» لە پێکهاتەی فۆرمی و مانایی ئەم شیعرەی شێکسپیردا وامان لێ دەکات بە دوای هەقیقەتەکانیدا بگەڕێن و ئەم بە دواداچوون و هەوڵ و تەقالایانەش بۆ دۆزینەوە و دۆزینەوەی هەقیقەتەکان خۆی، چێژبەخش و خۆشی هێنە، دیارە بوونی کۆمەڵێک هەقیقەتیش لەم شێعرەدا پابەندی ئەو هۆیەیە کە کۆمەڵێک ڕاستی و پەیوەندیی جیهانی واقیع لە دوو توێی هەندێک واژە و ئیماژە و خەیاڵ و خوازەدا بوونەتە واقیعی دەقیی ئەم شێعرەی شێکسپیر، بە چەشنێک کە خوێنەر هەست بەوە دەکات خەریکە لە واقیعی ئەزموونی جۆرە خۆشەویستییەک دەگات کە تایبەت بە جیهانی ئەم شیعرەیە.